

УДК 37(092)(477)

Олена Поліщук,
кандидат педагогічних наук, доцент
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ДОРОГОВКАЗИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО: ЗАПОВІДІ ПЕДАГОГУ

У статті розкриваються погляди О. В. Сухомлинського на професійні риси і якості педагога – учителя, вихователя, керівника педагогічного колективу, носія культури, провідними серед яких є: любов до дітей, бути взірцем для своїх вихованців, постійно навчатися, працювати за покликанням, вивчати і досліджувати дитячу особистість різнобічно, вміти викликати бажання навчатися, бути народним учителем-просвітителем, бути доброзичливим і ласкавим, формувати у собі оптимізм і віру в дитину.

Ключові слова: педагог, учитель, вихователь, виховання, навчання, педагогічна праця, риси і якості характеру, особистість педагога, педагогічна майстерність, педагогічний колектив, педагогічне щастя.

В статтє раскрываются взгляды А. В. Сухомлинского на профессиональные характеристики и качества педагога – учителя, воспитателя, руководителя педагогического коллектива, носителя культуры, ведущими из которых являются: любовь к детям, быть образцом для своих воспитанников, постоянно учиться, работать по призванию, изучать и исследовать детскую личность, уметь вызывать желание учиться, быть народным учителем-просветителем, быть доброжелательным и ласковым, формировать в себе оптимизм и веру в ребенка.

Ключевые слова: педагог, учитель, воспитатель, обучение, педагогический труд, черты и качества характера, личность педагога, педагогическое мастерство, педагогический коллектив, педагогическое счастье.

The article deals with views of O. V. Sukhomlynskyi on professional features and qualities of an educator – a teacher, a counselor, a head of teaching staff, a culture beam; leading ones among them are to love children, be a role model for students, learn continuously, work by vocation, learn and explore the child's personality comprehensively, be able to evoke a desire to learn, be a popular teacher, educator, be friendly and affectionate, generate optimism and belief in a child; children's happiness and success may be your pedagogical happiness.

Key words: pedagogue, teacher, educator, education, studying, teaching work, features and qualities of a character, the personality of a teacher, pedagogical skills, teaching staff, pedagogical happiness.

Укотре звертаючись до неоціненого науково-педагогічного спадку великого Вчителя і видатної особистості ХХ століття – Василя Олександровича Сухомлинського, ми все глибше усвідомлюємо його переконання в тому, що досягнення позитивних результатів освітньо-виховного процесу залежить насамперед від дорослого, кому довірено ввести дітей у широкий, різноманітний, всеохоплюючий Всесвіт Знань, Істини, Добра і Любові. Провідником у цей Всесвіт має бути вихователь, вчитель, керівник освітнього-виховного закладу – одним словом – Педагог.

Протягом останніх десятиліть педагогічна спадщина Василя Сухомлинського набула надзвичайної актуальності. Досліджувалися проблеми формування педагогічних кадрів у регіоні (Н. Рогальська), педагогіка В. Сухомлинського в контексті досліджень наукової лабораторії (В. Кузь), питання про специфіку формування особистості учителя (О. Побірченко, І. Демченко), педагогічна діагностика як складова діяльності вчителя в творчій спадщині В. Сухомлинського (В. Кловак), проблеми естетичного виховання у спадщині В. Сухомлинського (О. Поліщук), роль педагогічного середовища у підготовці вчителів до інноваційної діяльності в сучасних педагогічних установах (С. Екало) та ін.

Ставлячи собі за мету окреслити внесок Василя Сухомлинського в загальнолюдський науково-педагогічний простір, ми все уважніше і доскіпливіше вчитуємося у його наукову спадщину, вишукуючи ті золоті крупинки, з яких можна отримати злиток сучасної непересічної творчої особистості, ім'я якій – Педагог ХХІ століття.

Всебічний аналіз праць В. Сухомлинського уможливує виокремити із його наукового доробку найголовніші стрижневі педагогічні заповіді: безмежна, всеохоплююча любов до дитини і до дитинства; бути взірцем для своїх вихованців; постійно навчатися; працювати за покликанням; вивчати і досліджувати своїх вихованців різнобічно; викликати інтерес дітей до навчання; бути народним учителем-просвітителем; бути ласкавим і доброзичливим; бути оптимістом та вірити в дитину; дитячі успіхи та радість є джерелом твого педагогічного щастя та ін.

Спробуємо розкрити головний зміст кожної із вищеозначених заповідей.

Заповідь перша: Люби дітей всім серцем...

Безмежна, всеохоплююча любов до Дитини і до Дитинства – найперша беззаперечна заповідь педагога. Без любові до дитини, без поваги її гідності неможливо отримати позитивний результат навчання і виховання. Цій проблемі В.Сухомлинський присвятив низку праць-роздумів, у яких на наочних прикладах довів, що найпріоритетнішим чинником в освітньо-виховній діяльності кожного педагога має бути мудра людська любов до дітей та до самого Дитинства.

Власну концепцію любові до дітей Павлиський гуманіст вибудовував на педагогічних працях Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушин-

ського, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервега, А. С. Макаренка, С. Т. Шацького, Л. М. Толстого, Н. К. Крупської, Я. Корчака та ін. У основу власних педагогічних переконань він поклав слова Л. М. Толстого: «Якщо вчитель має тільки любов до своєї справи, він буде хороший учитель. Якщо учитель має тільки любов до учня, як батько, мати, він буде кращий від того вчителя, який прочитав усі книжки, але не має любові ні до діла, ні до учнів. Якщо вчитель поєднує в собі любов до діла й до учнів, він – досконалий учитель» [4, с. 342].

Заповідь друга: Будь взірцем для своїх вихованців...

Вчений акцентує увагу на специфічних особливостях педагогічної праці, яка потребує постійного напруження як фізичних, так і моральних чинників людського організму. Педагог постійно працює в стресових ситуаціях. Його зусіб'яч контролюють, перевіряють. Він на виду як у вихованців і їхніх батьків, так і в колег та і всього загалу. Його оцінюють не тільки за результатами основної педагогічної діяльності, але й за результатами сімейного і суспільного життя.

Педагог в усі часи був носієм культури, провідником знань, прикладом для наслідування. Відповідно до цього він має формувати в собі адекватні педагогічні уміння, серед яких найголовнішими є уміння володіти собою та ситуацією, тримати себе в руках під час спілкування із вихованцями, їхніми батьками, колегами та адміністрацією. Вищезначені уміння Василь Олександрович назвав стрижневими, оскільки саме вони зазвичай визначають успіх діяльності педагога та його авторитет. Задля цього він радив педагогам доводити вміння володіти собою до «ступеня влади над емоціями».

Заповідь третя: Постійно навчайся...

Життя і діяльність педагога вимагають постійного самовдосконалення, самоосвіти і творчої самореалізації у власних винайдених педагогічних технологіях. Зрозуміло, що без оволодіння найновішими науковими знаннями неможливі ні праці, ні елементарна культура людських стосунків, ні виконання професійних та громадянських обов'язків. Працюючи директором школи, Василь Олександрович цікавився, яку бібліотеку вдома має кожен педагог, яку книгу він прочитав останнім часом, які художні фільми переглянув та яким саме чином вищезначене відобразилося в його системі освітньо-виховної роботи. Він зазначав: «Книжка, власна бібліотека – це повітря і для народного учителя. Без книжки, без пристрасті до читання немає учителя. Читання – це джерело думки і творчості педагога, це саме життя. Всі педагогічні системи валяться, якщо немає потреби в книжці» [3, с. 254].

Заповідь четверта: Працюй за покликанням...

Ця заповідь ґрунтується насамперед на філософських роздумах вітчизняного мислителя і письменника Григорія Сковороди із погляду спорідненої праці, тобто праці за покликанням. Із огляду на вищезначене

Василя Сухомлинського постійно турбувати питання: Що ж воно таке покликання? Як добитися, щоб кожна людина не тільки знайшла своє покликання, а й працювала за ним? Щоб творча праця приносила кожному насолоду, задоволення і врешті-решт – щастя? Він вважав працю за покликанням найголовнішою підвалиною особистого щастя, основою гармонійного поєднання особистої радості і громадської гідності людини. Педагогічну працю не за покликанням душі і серця Василь Олександрович не визнавав, тим паче – різко засуджував. Обґрунтовуючи поняття «покликання» великий вчений заперечує постулат про те, що людині «на роду написано, ким їй бути». Він науково доводить, що покликання не дається від природи. Адже природа обдаровує людину лише задатками, тобто анатомо-фізіологічними передумовами різнобічної сфери її діяльності. Лише від того, у якому середовищі зростає людина, як її навчають та виховують, чим вона займається (це найголовніше), залежить реалізація задатків, формування відповідних знань, умінь, навичок і здібностей та врешті-решт і вибір майбутнього професії. В. Сухомлинський переконував, що без праці неможливо віднайти покликання. Свою працю потрібно любити, розкриватися в ній, працюючи постійно над самим собою, вкладати в неї душу, аби праця спочатку для тебе самого стала ніби піснею, а потім ця пісня захопила розум, серця і душі всіх тих, кого вона стосується.

Разом з тим, В. Сухомлинський застерігав: «Не надійтесь на те, що покликання саме прийде за вас, вперед як можна небесна його потреба здобувати працю, відкривати животворне джерело, пробиваючи тверду, суху землю, просвердлюючи камінь» [3, с. 176].

Заповідь п'ята: Хочеш сформувати особистість – вивчи і досліди її різнобічно...

У невичерпно багатій спадщині Василя Олександровича проходить незаперечна думка, що справжня школа – це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому педагог і вихованець об'єднані низкою інтересів і захоплень. Вчитель, який зустрічається з дітьми лише на уроках, – по один бік учительського столу, а по другий – учні, – не знає дитячої душі. А відтак і не знає дитини. Педагог, який не знає дитини, не може бути ні її вчителем, ні вихователем. Для такого педагога думки, почуття і прагнення дітей знаходяться за «сімома замками». Одним із переконань славетного педагога було: вихователь повинен знати дитину, а щоб знати, треба її постійно бачити, вивчати, спілкуватися з нею, взаємодіяти і в навчанні, і в праці, і в інших видах діяльності, відчувати її душевний стан. Вчитель, який не відчуває потаємних порухів дитячої душі, не переживає дитячих радостей і прикрощів, не намагається подумки поставити себе на місце дитини не зможе досягнути вершин педагогічної майстерності та успіхів у своїй діяльності.

В. Сухомлинський був твердо переконаний у тому, що є такі якості

людської душі, без яких вона не може стати справжнім педагогом. Серед цих якостей найперше місце він відводив умінню проникнути в духовний світ дитини: «Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною» [2, с. 12].

Заповідь шоста: Вмій викликати бажання навчатися...

Василь Сухомлинський переконливо доводив, що дитина найкраще навчається тоді, коли процес навчання їй цікавий, захопливий. Звичайно, цим процесом завжди керує дорослий, головним завданням якого є виховати в дитини інтерес до навчання, бажання здобувати все нові і нові знання.

Василь Олександрович постійно наголошував на тому, що хороших результатів у навчанні дітей можна досягнути лише у тому випадку, коли навчання буде базуватися на позитивних емоціях дітей. Такі емоції мають виникати у самому процесі навчання. Адже лише в такому випадку вони відіграють величезну роль у вихованні бажання вчитися. Якщо в людини таке бажання відсутнє, то навіть найкращий педагог не зможе досягти хороших результатів у її навчанні. Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням. Разом з тим педагог має дбати і про те, щоб в учнівському колективі виховувати колективну зацікавленість якістю відповідей товаришів, результатами навчання. Василь Сухомлинський загострює увагу педагогів на тому, щоб вони зосереджували увагу учнів на найважчому матеріалі, вчили дітей самотужки долати труднощі у навчанні. Адже саме такий підхід формує у дітей жагу до знань, задоволення від подолання труднощів та стимулює інтерес до учіння.

Питання про виховання в учнів бажання вчитися неодноразово обговорювалося на засіданнях педагогічної ради школи. Висновок при цьому був один – виховувати в учнів стійкий емоційний стан – пристрасть до навчання. А головним засобом виховання такого емоційного стану вважалося формування в учнів стійкого інтересу до учіння, до самостійного подолання навчальних труднощів, до великого бажання щоразу досягати кращих і кращих результатів. Відтак перед кожним учителем постало одне з головних завдань – готуючись до уроків, глибоко продумувати шляхи подолання учнями труднощів, навертати учнів на важкий, але такий благородний шлях їх подолання. Лише за такого підходу кожен учень загориться прагненням досягти якомога кращих успіхів у своїй роботі.

Заповідь сьома: Стань народним учителем-просвітителем...

Василь Сухомлинський постійно наголошував на тому, що роль педагогів у всіх сферах виховання – ідейній і політичній, моральній, трудовій, естетичній і фізичній незмірно зростає. Адже найголовніша спеціальність педагога, за визначенням класика вітчизняної педагогічної думки, бути вихователем. Він звертав особливу увагу колег на те, що

виховання підростаючого покоління неможливо уявити без тісного повсякденного зв'язку із життям трудового народу. Провідний обов'язок народного вчителя Василя Олександровича вбачав у тому, щоб юнацтво жило ідеалами народу, тими історичними завданнями, які на кожному етапі розв'язує країна. Особливого значення він надавав співпраці із родиною учня. Адже процес виховання дитини має будуватися на глибоких знаннях родинних стосунків, цінностей, традицій та ідеалів, які побутують у кожній родині. Педагог разом із батьками має «вдихнути у юні серця любов до праці, до знань, до інтелектуальних, естетичних, моральних цінностей, створених людством» [3, с. 241].

В. Сухомлинський переконливо доводив, що «Бути народним учителем не означає піти раз у тиждень до колгоспників у поле чи на ферму, прочитати лекцію або провести бесіду. Ні, у цьому званні глибинний зміст. Воно вимагає по крихітках збирати, зберігати, розвивати, множити все, що створив, утвердив, завоював, вистраждав трудовий народ, передавати як святиню із серця, від покоління до покоління» [3, с. 241].

Заповідь восьма: Будь доброзичливим і ласкавим...

В. Сухомлинський у своїх працях-настановах неодноразово підкреслював, що кожен педагог щиро бажає, щоб його вихованці ставали кращими. Але, разом із тим, він звертає увагу педагогічного загалу і на те, що не кожен педагог володіє тими методами і прийомами формування особистості, які б дитина сприймала адекватно та з повною довірою і повагою до вихователя. Він наводить низку прикладів із педагогічної практики, яким, нам жаль, були притаманні методи авторитаризму, а інколи і грубого непедагогічного впливу на дітей, які не тільки не допомагали у вихованні юного громадянина, а завдавали лише шкоди.

Василь Олександрович визнавав, що у шкільному процесі виховання ще багато «дрімучого педагогічного безкультур'я». Суть його полягає в нехтуванні тією найпростішою істиною, що «виховання людини – це передусім виховання гармонії розуму і серця, де серцю належить найважливіша, найтонша мелодія» [3, с. 351]. І цю мелодію, за переконанням славетного педагога, можна зіграти лише за допомогою щирої любові до дитини, доброзичливим і ласкавим ставленням до неї, повагою до її юної особистості.

Непорушним педагогічним переконанням великого педагога-новатора була аксіома: чуйність, доброзичливість і лагідність – це та духовна сила, яка здатна вберегти дитячу душу і серце від огрубіння, байдужості, озлоблення, жорстокості, від безсердечного ставлення до всього доброго і світлого в житті.

Заповідь дев'ята: Сформууй у собі оптимізм і віру в дитину...

У багатій педагогічній спадщині В. Сухомлинського розкрита і така проблема, яка постійно не давала спокою педагогу: як саме необхідно творити людину з багатою, щедрою, благородною душею, готовою віддати

свої багатства людям?

В основу вирішення вищезначеної проблеми великий педагог поклав власну віру. А саме: віру у свої власні сили, оптимістичне переконання у досягненні найкращих результатів виховання, віру в дитину.

Насамперед він радив вдумливо ставитися до людської душі – її прагнень, переконань, ідеалів і мрій. Василь Олександрович переконливо доводить, що душа людини не може жити без святині. У житті кожної людини є щось дороге і непорушне, невикорінне, незнищенне – це ідеал людського щастя: «Альфою і омегою моєї педагогічної віри є глибока віра в те, що людина є така, яке в неї уявлення про щастя» [3, с. 394]. Він стверджував, що вихователь є творцем людської душі. І саме від нього будуть залежати ті ідеали, які кожна людина вважатиме за необхідність досягнути їх та житиме в ім'я поставленої ідеї, ідеалу. Особливої ваги у досягненні поставленої мети набувала книга. Василь Олександрович безмежно вірив у виховну силу книги та вважав, що «Школа – це насамперед книжки» [3, с. 398]. За допомогою самостійно прочитаної і осмисленої учнем книги можна досягти позитивного результату набагато швидше, ніж від десятків повчальних бесід. Адже, прочитавши книжку про життя і діяльність справжньої людини, вихованець бере в серце той ідеал, яким вимірює самого себе. Найважливішою сферою життя своїх вихованців В. Сухомлинський вважав працю, особливо працю творчу, працю на благо суспільства, на благо Вітчизни. Адже кожна людина має залишити часточку себе або у матеріальних цінностях, або в художньому образі, або у слові, або в іншій людині.

Заповідь десята: Нехай дитяча радість і успіх стануть твоїм педагогічним щастям...

У численних працях В. Сухомлинського простежується важлива думка: найкраще виховання – це виховання радістю. Візьмемо до уваги той факт, що Павлиський гуманіст щедро використовував поняття «радість» у своїх працях – це: радість навчання, радість життя та праці, радість творення добра для людей, радість спілкування, радість буття, радість успіху, радість пізнання і відкриття, «Школа Радості» тощо.

На думку знаного педагога, виховання на позитивних радісних емоціях сприяє повноцінному гармонійному розвитку дітей, формуванню міцного життєдіяльного дитячого колективу. І немає значення, велика це радість чи маленька, завтрашня чи сьогоднішня, головне полягає в тому, аби вона була надійною, спонукала вихованців і педагога до співпраці, співтворчості і самовдосконалення, несла успіх, який окрилює людину на подальшу творчість.

Деякі педагоги своїми жорстокими, авторитарними методами вбивають радісні переживання дітей від будь-якого успіху, чим саме уповільнюють їхній повноцінний особистісний розвиток, вбиваючи у дітей

віру у свої сили, надію на свої можливості, любов до учіння та подолання труднощів. Щоб уникнути цього ганебного і небезпечного в педагогічній діяльності явища, Василь Олександрович висуває, на наш погляд, такі важливі вимоги:

- ніколи не оцінювати особистість дитини негативно;
- ні за яких обставин не застосовувати у роботі з дітьми насильницьких методів впливу;
- завжди орієнтуватися на позитивне начало в дитині, зміцнювати його, створювати умови, щоб кожен, навіть найвідсталіший учень, зміг переживати радість успіху у навчанні, творчій діяльності, праці й таким чином зміг піднятися на вищу сходинку у своєму розвитку та самовихованні.

В. Сухомлинський акцентував увагу на тому, що успішна діяльність дитини в школі – це радість і щастя не тільки для самого учня та його батьків, а насамперед і для самого педагога.

Педагогічні погляди вченого-гуманіста щодо особистості педагога не тільки співзвучні сьогоденню, а й розкривають найважливіші параметральні орієнтири парадигми формування особистості педагога ХХІ століття.

Не претендуючи на повноту та вичерпність роботи, ми намагалися стисло розкрити стержневу ідею науково-педагогічного дороговказу Василя Сухомлинського щодо особистості Педагога. На нашу думку, це стане передумовою подальших наукових досліджень досить актуальної проблеми сьогодення.

СПИСОК ВИКИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 4: Павлиська середня школа. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – 640 с.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 670 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 5: Статті / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 639 с.
4. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения / Л. Н. Толстой ; изд. 2-е, дополненное. – М. : Учпедгиз, 1953. – С. 342–394.